

УДК 159.9:159.922.7
DOI <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2023-2-4>

ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ТЕОРЕТИЧНА ЕКСПЛІКАЦІЯ ПРОБЛЕМИ

Грандт В. В.

*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0002-7488-5521
vvgrandt@gmail.com*

Ключові слова:

*ідентичність, екзистенційна
ідентичність, вкоріненість,
кінцевість буття людини,
відповідальність, вибір,
самотність.*

Ця стаття присвячена теоретичному аналізу проблеми екзистенційної ідентичності. Розкрита загальна характеристика феномену ідентичності особистості як феномену, що описує те, як людина розуміє себе як унікальну індивідуальність з власними характеристиками та особливостями, що відрізняють її від інших людей. Розглянута концепція екзистенційної ідентичності як одного з важливих понять у сучасній психології. У статті проаналізовані різні підходи до розгляду екзистенційної ідентичності та розглянуті питання, пов'язані з її формуванням, зміною та збереженням у контексті сучасного суспільства. Розкриті основні елементи структури екзистенційної ідентичності: свідомість свого існування, автентичність, екзистенційні даності буття. Розкрито вплив екзистенційного досвіду на формування екзистенційної ідентичності як особистого досвіду, пов'язаного з пошуком сенсу життя, існуванням, смертю, свободою, відповідальністю та іншими аспектами, що стосуються людського існування.

Проаналізовані такі даності буття, як вкоріненість, кінцевість буття людини, відповідальність, вибір та самотність як основні елементи структури екзистенційної ідентичності. Визначено, що кожна екзистенційна даність включає «конфронтацію», з якою кожен із нас має щось робити, це виклик, на який людина має дати відповідь. Так, укоріненість може допомогти людині знайти своє місце у світі, а конфронтацією є відкритість до нового досвіду та знань. Щодо кінцевості буття, то встановлено, що ця даність допомагає зрозуміти наші обмеження та залежність від часу та простору. Проаналізовано вплив ще однієї пари екзистенційної даності – свобода і відповідальність, та їх вплив на екзистенційну ідентичність. Розкриті поняття вибору як екзистенційної даності, проаналізовано основні види вибору: простий, смисловий та екзистенційний. Встановлено багатоаспектність цієї екзистенційної даності, що включає свободу, вину, волю та інші аспекти нашого існування. Проаналізовано вплив таких конфронтацій, як самотність та зв'язність, на екзистенційну ідентичність особистості.

EXISTENTIAL IDENTITY: THEORETICAL EXPLICATION OF THE PROBLEM

Hrandt V. V.

*Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor at the Department of Psychology
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-7488-5521
vvgrandt@gmail.com*

Key words: *identity, existential identity, rootedness, finitude of human existence, responsibility, choice, loneliness.*

The paper is devoted to the theoretical analysis of the problem of existential identity. It provides a general characterization of personal identity as a phenomenon that describes how individuals understand themselves as unique individuals with their own characteristics and distinguishing features from others. The concept of existential identity is explored as one of the important concepts in contemporary psychology. The article analyzes various approaches to the study of existential identity and discusses issues related to its formation, change, and preservation in the context of modern society. The main elements of the structure of existential identity, such as awareness of one's existence, authenticity, and existential aspects of being, are elucidated. The influence of existential experience on the formation of existential identity is revealed as a personal experience related to the search for meaning in life, existence, death, freedom, responsibility, and other aspects related to human existence.

The article analyzes existential aspects of being, such as rootedness, finitude of human existence, responsibility, choice, and loneliness as key elements of the structure of existential identity. It is determined that each existential aspect includes a "confrontation" that each of us has to deal with, posing a challenge to which individuals must respond. Rootedness can help individuals find their place in the world, while confrontation involves openness to new experiences and knowledge. Regarding the finitude of existence, it is established that this aspect helps understand our limitations and dependence on time and space. The impact of another pair of existential aspects, freedom and responsibility, on existential identity is analyzed. The concept of choice as an existential aspect is explored, and the main types of choice are analyzed: simple, meaningful, and existential choices. The multifaceted nature of this existential aspect is identified, encompassing freedom, guilt, will, and other aspects of our existence. The influence of confrontations such as loneliness and interconnectedness on existential identity is analyzed.

Постановка проблеми. У сучасному світі люди стикаються зі значними труднощами у пошуку своєї ідентичності в умовах різноманітності культур, соціальних і економічних змін. Сучасні технології, засоби масової комунікації і соціальні мережі можуть впливати на формування ідентичності людей, але також можуть бути джерелом розколів і несприятливого впливу на індивідуальну ідентичність. До фундаментальних вимірів, що описують відносини людини зі світом, належить екзистенційна ідентичність. Вона підкреслює індивідуальність і неповторність кожної людини, а також її здатність до змін та розвитку протягом життя. Проблема екзистенційної

ідентичності є важливою темою для філософії та психології та інших гуманітарних наук. Вона стосується питань про те, хто ми є, чим ми є в широкому сенсі і чого ми хочемо у житті. Отже, проблема екзистенційної ідентичності є актуальною і важливою для нашого суспільства загалом, а також для кожного окремого індивіда, який прагне знайти своє місце у світі.

Теоретична і практична значущість проблеми ідентичності особистості визначили широту та інтенсивність дослідження цього феномену у психології та філософії. Але необхідно зазначити, що, незважаючи на широкий спектр досліджень особистісної та соціальної ідентичності, у літературі

майже не приділяється увага вивченню екзистенційної ідентичності.

Науковим підґрунтям для розгляду зазначеної проблеми є праці зарубіжних та вітчизняних науковців. Значну цінність для вивчення феномену ідентичності мають праці Е. Еріксона [1], Р. Мейя [2], С. Мадді [3], А. Борисюка [4], Г. Балла [5], В. Зливкова [5], Н. Шевченко [6; 7], А. Артеменко [8] та ін. Своєю чергою важливими для вивчення екзистенційної ідентичності є роботи І. Ялома [9], Дж. Б'юдженала [10], Ж.-П. Сартра [11], Е. Фрома [12] та ін.

Розглянуті наукові дослідження створюють міцне підґрунтя в психологічному та філософському аспектах, але саме екзистенційна ідентичність потребує комплексного теоретичного аналізу.

Мета статті – описати результати аналізу феномену екзистенційної ідентичності та її структурних компонентів.

Результати дослідження. Ідентичність є психологічним феноменом, що описує те, як людина розуміє себе як унікальну індивідуальність з власними характеристиками та особливостями, що відрізняють її від інших людей. Це включає сприйняття себе як окремої особистості з унікальними рисами характеру, віруваннями, цінностями, вподобаннями та інтересами. Ідентичність не є сталою характеристикою особистості, вона може змінюватись протягом життя через різноманітні досвіди та взаємодії з іншими людьми. Ідентичність допомагає розуміти, як людина сприймає себе, своє місце у світі та як це впливає на її поведінку та емоційний стан [13].

У роботах Е. Еріксона ідентичність особистості означає набір своєрідно об'єднаних уявлень людини про свої фізичні, психологічні та соціальні якості, що зумовлює в неї почуття власної істинності, повноцінності, співпричетності до світу й інших людей. Автор пов'язує ідентичність із переживанням індивідом себе цілісним та гармонійним. При цьому важливо враховувати, що підтримання відносної постійності ідентичності передбачає асиміляцію подій та змінюваних обставин у Я-концепцію людини та можливість оновлення останньої зі змінами цих подій або обставин [1].

Тобто ідентичність є складним, об'ємним та багатовимірним феноменом, що може розвиватися протягом життя, залежно від життєвого досвіду та інших факторів. Водночас розуміння себе у більш широкому сенсі визначають поняттям «екзистенційна ідентичність».

Екзистенційна ідентичність (англ. *existential identity*) – це концепція, яка відноситься до того, як індивідуальність людини формується в контексті її унікального існування. Це поняття в основному використовується в філософії та психології, щоб

описати те, що робить кожну людину унікальною. Екзистенційна ідентичність – це ідентичність зрілої людини, що відповідає певному рівню її розвитку. Поняття «екзистенційна ідентичність» уперше було введено психологом і психотерапевтом Р. Меєм. Він використовував цей термін для описання ідеї, що людина може стати справжньою, вільною та здатною до дії тільки тоді, коли вона бере на себе повну відповідальність за своє життя та дії і визнає свою унікальність як індивідуума. Автор підкреслював важливість індивідуальної відповідальності та свободи людини у контексті життя та смерті [2].

Екзистенційна ідентичність – усвідомлення себе та свого існування у контексті буття, відчуття власної причетності до буття, це глибше розуміння себе як індивіда, що постійно шукає свій сенс та мету в житті. Це включає усвідомлення своїх можливостей, обмежень та потреб, а також розуміння власної смертності. Екзистенційна ідентичність є важливою для розвитку особистості, оскільки вона допомагає людині зрозуміти свої цілі та значення у світі [3].

Особистісна та соціальна ідентичності відповідно пов'язані з особистісним та соціальним простором існування людини, екзистенційна ж ідентичність – з буттєвим простором. Екзистенційна ідентичність стосується фундаментальних вимірів, що описують відносини людини зі світом, стає підставою, що визначає її існування на різних рівнях її життєдіяльності, базову прагматику її життя [1].

Ж.-П. Сартр підкреслював ідею про те, що людина народжується індивідом і їй лише належить стати екзистенційною індивідуальністю. Також людиною вона стає лише згодом, причому такою людиною, якою вона зробить себе сама. Людина – істота, яка спрямована до майбутнього і усвідомлює, що вона проектує себе в майбутнє [11].

Якщо формування ідентичності, за Е. Еріксоном, пов'язані з організацією життєвого досвіду в індивідуальне Я, то становлення екзистенційної ідентичності пов'язане з організацією екзистенційного досвіду [1].

Екзистенційний досвід можна розуміти як особистий досвід, пов'язаний з пошуком сенсу життя, існуванням, смертю, свободою, відповідальністю та іншими аспектами, що стосуються людського існування. Цей досвід може виникнути через зіткнення зі складними питаннями про сенс існування або в результаті конкретних життєвих обставин, таких як зіткнення зі смертю, стражданням, нерозв'язними конфліктами та іншими важливими подіями.

Структура екзистенційної ідентичності складається з кількох ключових елементів, які допома-

гають індивіду розуміти свою унікальність та свій шлях у житті [14]. Основні елементи структури екзистенційної ідентичності включають:

1. Свідомість свого існування: усвідомлювати себе в поточний момент, відчувати своє тіло, свої емоції, думки та сприймати світ навколо себе з усіма його аспектами. Людина може усвідомлювати хто вона є, які цінності їй важливі, які її потреби і цілі в житті [15].

2. Автентичність: індивід має бути автентичним і жити згідно зі своїми власними цінностями, переконаннями та бажаннями, а не тим, що нав'язується суспільством.

3. Екзистенційні даності буття (сенс життя, свобода та відповідальність, вкоріненість та ін.)

Так, Дж. Б'юдженталь описав п'ять даностей, чи умов буття, при цьому кожна така умова включає «конфронтацію», з якою кожен із нас має щось робити, це виклик, на який людина має дати відповідь. Дж. Б'юдженталь виділяє такі даності буття та відповідні їм конфронтації: «вкоріненість» людини в швидкоплинному світі породжує виклик до змін; «кінцевість» буття людини породжує ситуацію невизначеності; «здатність діяти чи не діяти» тягне за собою відповідальність; «можливість вибору» породжує необхідність відмовлятися від частини наявних можливостей; «окремість – зв'язаність» відображає факт нашого одночасного зв'язку з іншими людьми та відокремленості від них, якому відповідає така неминуха умова нашого існування, як «причетність» [10].

Отже, вище перелічені екзистенційні даності є важливими чинниками у формуванні екзистенційної ідентичності, тому розглянемо кожен з них більш детально.

Вкоріненість може допомогти людині знайти своє місце у світі, розуміти свої цінності та впливати на її рішення та поведінку. Необхідно прагнути до балансу між вкоріненістю та відкритістю до нового досвіду та знань – «вкоріненість – виклик до змін».

Виклик проявляється не просто як уміння винести позитивний досвід зі складних подій життя, а як здатність отримати нові навички та вміння, певна трансформація світогляду, зміцнення та оновлення, переоцінка цінностей, розширення світогляду, а головне, здатність усвідомити новий сенс, побачити те, що дасть сили жити далі [16]. Необхідно зазначити, що «вкоріненість» є основним підґрунтям до виклику до змін, для того, щоб вдало справлятися з викликами сьогодення, швидко адаптуватися до швидкоплинного світу, необхідно якісно відчувати опори і «міцно стояти на ногах».

Так, вкоріненість людини в швидкоплинному світі може породжувати виклик до змін. Швидкий

темپ життя та постійні зміни можуть створювати переживання стресу, невпевненості та незручності. Однак це також може бути стимулом для того, щоб знайти нові способи пристосування та розвитку.

Зміни можуть бути необхідними, щоб адаптуватися до нових умов і зберегти стійкість у невизначеності. Це може включати зміни у роботі, освіті, стилі життя тощо. Ключовою рисою вкоріненості в цьому контексті є готовність до змін та відкритість до нових можливостей.

Одним зі способів пристосування до швидкоплинного світу може бути розвиток навичок гнучкості та адаптивності. Це може включати розвиток емоційної стійкості, здатності до швидкого прийняття рішень, навичок спілкування та роботи в команді тощо. Загалом, вкоріненість людини в швидкоплинному світі може бути викликом, проте вона також може стимулювати розвиток та пристосування до нових умов.

Друга екзистенційна даність – кінцевість буття, що є одним з ключових понять, що допомагає зрозуміти наші обмеження та залежність від часу та простору, усвідомлення кінцевості існування стає джерелом особистісних трансформацій.

Ф. Ар'єс виділяє чотири параметри ставлення людей до смерті: самосвідомість, захист суспільства від дикої природи, віра в продовження життя після смерті, віра в існування зла. На підставі цих параметрів автор пропонує розрізняти п'ять основних типів ставлення до смерті в хронологічному порядку з урахуванням філогенетичного розвитку:

1. *«Смерть приручена»* – сприймається як дещо нормальне. Фізична смерть відповідно до релігійних уявлень не означає кінець життя, а ритуали та церемонії, що супроводжують втрату члена спільноти, виконують функцію її згуртування.

2. *«Смерть своя»* – ставлення до смерті, пов'язане зі зростанням індивідуального початку у самосвідомості індивіда та його поступовим відділенням від суспільства та роду. Виникає в колективній свідомості приблизно з XVI ст. Концепція потойбічного існування («спати вічним сном») замінюється ідеєю безсмертя душі («віддати Богові душу»). Визнається незворотність тілесної смерті, людей починають ховати у землі.

3. *«Смерть далека і близька»* – ставлення до смерті стає ірраціональнішим, поєднуючись, зокрема, із сексом («еротизм смерті»). Нехтування безпекою – «гра зі смертю» (наприклад, практики дуелей).

4. *«Смерть твоя»* – тип ставлення до смерті, який стає домінуючим у XIX столітті. Сфера близьких відносин, сім'ї, любовних і дружніх уподобань набуває романтичного та афективного характеру. Страх втратити іншого здається

сильнішим за страх померти самому. Прощання з близькими стає менш ритуальним, набуває характеру щирого, спонтанного горя.

5. «Смерть перевернута» – таке ставлення до смерті притаманне сучасному суспільству, яке соромиться і боїться смерті. Тема смерті табуована, так само, як і її наближення, люди уникають навіть усвідомлення того, що насправді відбувається [17].

І. Ялом, розглядаючи страх смерті, говорить про його величезне значення в нашому внутрішньому досвіді: він переслідує нас, це темна присутність, що бентежить та причаїлася на краю свідомості. Ще у ранньому віці дитину глибоко поглинає питання смерті, а подолання болісного страху знищення – фундаментальне завдання його розвитку [9]. Щоб упоратися з цим страхом, ми висуваємо захисти проти усвідомлення смерті, засновані на запереченні, що в тому числі впливає на формування екзистенційної ідентичності людини.

Розглядаючи кінцевість буття в контексті екзистенційної ідентичності, важливою є думка О. Ранка, що у прагненні стати індивідуальністю ми розвиваємося, рухаємося вперед шляхом індивідуації, що може загрожувати і навіть неминуче зіштовхує нас зі страхом життя. Страх життя – це почуття незахищеності та самотності. Коли цей страх стає нестерпним, ми починаємо рухатися в іншому напрямку: відмовляємось від своєї індивідуальності, шукаємо комфорт у злитті та єднанні з іншими. Однак, на думку О. Ранка, незважаючи на спокій і комфорт, такий стан нестабільний: зрештою особистість починає боятися стагнації і втрати себе. Тим самим це злиття з іншими пробуджує страх смерті. Між цими двома полюсами страху – індивідуацією та злиттям – люди й рухаються все життя [18], відкриваючи грані своєї екзистенційної ідентичності.

Лише за допомогою інтеграції поняття смерті в поняття самості стане можливим справжнє та щире існування. Ціною заперечення смерті може стати невизначена тривога та самовідчуження. Щоб повністю зрозуміти себе, людина має дивитися в обличчя смерті, усвідомити кінцевість свого буття [2].

Третя екзистенційна даність – відповідальність. Свобода і відповідальність – це два взаємопов'язані поняття. Свобода означає, що людина може вибирати свій шлях у житті і діяти без зовнішнього обмеження. Вона є важливим елементом особистісного розвитку і самовизначення.

Відповідальність передбачає, що людина має нести наслідки своїх дій і вчинків. Вона обмежує свободу, оскільки вимагає від людини здійснювати вибір на основі моральних і етичних принципів та бути готовою відповідати за свої дії.

Л. Х'елл та Д. Зиглер на основі різних уявлень про зміст понять «свобода» та «відповідальність» визначили два полюси: перший – людина є відповідальною за власні дії, яка спроможна долати вплив різних факторів свого оточення. Другий полюс – детермінізм, де поведінка людини розглядається як та, що контролюється тими чи іншими факторами.

У психологічній літературі визначають три аспекти свободи:

Свобода як самовизначення, і як раз у цьому аспекті відповідальність є важливою у самовизначенні. Людина відповідає за саму себе – за все вчинене та втрачене, також відповідає не лише за сам вчинок, а і за те, ким вона стане, позаяк результатом цієї зміни стає вона сама, і разом із тим це є важливим складником у екзистенційній ідентичності.

Свобода людини у суспільному житті. Питання досягнення свободи пов'язане з усвідомленням сенсу – істинних масштабів, за що людина бореться у своєму житті.

Етичний аспект свободи. Свобода як контроль свідомості над стихією потягів. Справжнє розуміння етики вбачається у переході людини на новий рівень буття, де етичні цінності виступають не трансцендентними, а є внутрішніми [19].

Отже, свобода і відповідальність мають доповнювати одне одного. Людина має право на свободу вибору, проте вона має здійснювати ці вибори з урахуванням відповідальності перед суспільством і самою собою. Тільки в такому випадку свобода стане справжньою, а людина – справжньою особистістю.

Четверта екзистенційна даність – вибір. Вибір визначає те, ким ми є, і відображає наші цінності, переконання і погляди на світ. Кожен з нас стикається з безліччю виборів у повсякденному житті – від маленьких рішень, таких як вибір їжі, до більш важливих рішень, таких як кар'єрний вибір або вибір життєвого партнера. Кожен вибір, який ми робимо, може мати великий вплив на наше життя і життя тих, хто нас оточує.

Є три варіації виборів:

1. Простий вибір – задані наявні альтернативи та критерії їх порівняння. Завдання зводиться до того, щоб на основі цих критеріїв оцінити альтернативи та прийняти рішення. Це ті вибори, які ми здійснюємо мало не щодня.

2. Смысловий вибір – альтернативи наведені, але критерії їх оцінки є неочевидними, неоднозначними і потребують роботи суб'єкта щодо їх визначення, співвіднесення з ширшим життєвим контекстом, життєвими планами, життєвими цінностями. Це ті вибори, що можуть бути пов'язані з розлученням, зміною місця роботи, переїздом в інше місце і т.д.

3. Екзистенційний вибір – не задані ні критерії оцінки альтернатив, ні самі альтернативи. До такого роду виборів можна віднести визначення професійної діяльності, вибори в період екзистенційної кризи. Це такого роду вибори, що змінюють наше життя і нас самих [20].

С. К'єркегор підкреслює те значення, яке має вибір для людини, причому не тільки і не стільки якості вибору, скільки сам процес вибору, сам стан вибору як прийняття відповідальності, як здобуття самого себе [20].

В умовах екзистенційного вибору ступінь невизначеності максимальний – ми фактично конструємо і самі альтернативи, і ті критерії, за якими їх оцінюємо. Ми не можемо використати (і навіть побачити) всі альтернативи, що існують у ситуації, і, відповідно, повністю бути впевненими у своєму виборі.

Через це в екзистенційних координатах відповідальність вибору пов'язана з екзистенційною провинною за відмову від інших можливостей та нереалізацію їх. Причому складність полягає в тому, що, коли людина не здійснює вибір, – це також вибір. Отже, проблема вибору є багатоаспектною та включає свободу, вину, волю та інші аспекти нашого існування.

І, нарешті, п'ята екзистенційна даність «окремість – зв'язаність». На основі аналізу еволюційних, соціокультурних та особистісних функцій близьких відносин – у контексті екзистенційного підходу – висловлюються припущення щодо захисних функцій близьких відносин, пов'язаних із кінцевістю існування: думки про власну смертність посилюють спроби людей формувати та зміцнювати близькі відносини, щоб пом'якшити страх усвідомлення смерті; тоді як формування та зміцнення близьких відносин забезпечує символічний захист проти усвідомлення смерті, потенційні чи актуальні загрози цілісності близьких відносин, такі як розлучення чи втрата, ведуть до посилення усвідомлення екзистенційної ситуації; посилення захисту відносин у відповідь на думку про смерть знижує активацію інших механізмів захисту від страху смерті; опора на близькі відносини як механізм захисту від страху смерті залежить від внутрішніх ресурсів, таких як самоповага та безпечні прив'язаності [17].

Переживання своєї відокремленості породжує почуття тривоги; по суті, воно є джерелом будь-якої тривоги. Бути відокремленим – бути позбавленим можливості використовувати людські сили та здібності. Бути відокремленим – значить бути безпорадним, нездатним активно осягати світ людей та речей. Тому відокремленість – джерело сильної тривоги. Крім того, вона збуджує почуття сорому і провини. Глибока людська потреба полягає в тому, щоб подолати цю розділеність, вирватися з полону самотності [12].

Узагальнюючи уявлення про самотність і зв'язність у сучасній психологічній літературі, можна зазначити, що почуття самотності, яке переживається людьми, не пов'язане з наявністю або відсутністю у них близьких людей, інтенсивним спілкуванням з оточуючими або самотнім способом життя, але цілком визначається оцінкою людиною її власної життєвої ситуації.

Висновки. Результати проведеного теоретичного дослідження дозволили сформулювати такі висновки. Кожна з вище розглянутих екзистенційних даностей взаємодіє між собою і допомагає індивіду розвивати свою екзистенційну ідентичність і визначати власний шлях у житті і особливості взаємодії зі світом. Екзистенційна ідентичність відображає наші особистісні переконання, цінності, ставлення до світу, що роблять нас унікальними. Вона є важливою складовою частиною нашого життя, оскільки відображає наше розуміння себе як індивідуума та нашого місця у світі. Екзистенційна ідентичність є процесом, який може змінюватися протягом життя, оскільки ми можемо змінювати свої переконання та цінності, а також досліджувати нові умови та отримувати нові знання. Важливо відзначити, що формування екзистенційної ідентичності є процесом індивідуальним для кожної людини та може бути дуже різним у кожному випадку. Вона базується на тому, як ми розуміємо себе індивідами та нашу роль у світі, і є результатом нашого життєвого досвіду.

Перспективними орієнтирами подальших досліджень проблеми екзистенційної ідентичності є вивчення індивідуального процесу формування і зміни екзистенційної ідентичності, включаючи фактори, такі як самосвідомість, самооцінка, самоідентифікація та пошук сенсу життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Erik H. Erikson. Identity, youth and crisis. New York : W.W. Norton Company, 1968. 336 p.
2. May R. Love and Will. New York : Norton. 1969. 352 p.
3. Maddi S. Hardiness: An operationalization of existential courage. *Journal of Humanistic Psychology*. 2004. Apr. 4. P. 279–298.
4. Борисюк А.С. Професійна ідентичність медичного психолога: соціально-психологічний аналіз : монографія. Чернівці : Книги – ХХІ, 2010. 440 с.
5. Педагогічна комунікація та ідентичність педагога : монографія / Г.О. Балл, В.Л. Зливков, С.О. Копилов та ін. ; за наук. ред. В.Л. Зливкова. Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г.С. Костюка. Київ : Педагогічна думка, 2011. 159 с.

6. Shevchenko N.F., Volobuyeva O.S., Ivanchuk M.G. Research of psychological and pedagogical conditions for the formation of personal and professional identity of vocational students. *Insight: The Psychological Dimensions of Society*. 2023. № 9. P. 148–167. URL: <https://insight.journal.kspu.edu/index.php/insight/article/view/129/97>.
7. Шевченко Н.Ф., Волобуєва О.С. Емпіричне дослідження особистісно-професійної ідентичності здобувачів фахової передвищої освіти. В кн.: *Psychology and pedagogy as sciences for the development of the cultural potential of modern society : Scientific monograph*. Riga : Baltija Publishing. 2022. С. 464–496. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/210/5829/12175-1>.
8. Артеменко А., Батаєва К. Мілітарна ідентичність та соціальна адаптація ветеранів АТО/ООС : монографія. Харків : ХГУ «НУА», 2022. 192 с.
9. Yalom I.D. *Existential Psychotherapy*. New York, NY: Basic Books. 1980. 544 p.
10. Bugental J.F. *The Art of the Psychotherapist*. Norton. 1987.
11. Фрагменти однойменного твору Ж.-П. Сартра упорядкував Г.І. Волинка. Переклад фрагментів здійснено за виданням: *Сумерки богів*. Москва : Политиздат, 1990. С. 319–337. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Sartre_Jean-Paul/Ekzystentsializm_-_tse_humanizm_fr.pdf.
12. Фромм Еріх. Мати чи бути? / пер. з англ. Світло світогляду. Київ : Укр. письменник, 2010. 222 с.
13. Яблонська Т.М. Ідентичність як предмет психологічного аналізу. *Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України* / за ред. акад. С.Д. Максименка. Київ : Ніка-Центр, 2010. Вип. 38. С. 378–387. URL: https://lib.iitta.gov.ua/5147/1/Яблонська-АЗ_2010_.pdf.
14. Козловець М.А. Ідентичність: поняття, структура і типи. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2011. № 57. С. 3–9
15. Бех І.Д. Особистість у контексті орієнтирів розвивального виховання. *Інноватика у вихованні*. 2015. Вип. 1. С. 7–13.
16. Предко В.В. Розвиток життєстійкості як провідний механізм задля внутрішнього відновлення учасників освітнього процесу у військовий період. 2022. С. 251–253. URL: https://lib.iitta.gov.ua/732252/1/14-45-PB_252.pdf.
17. L'Homme devant la mort. Paris : Seuil, 1977. 642 p.
18. Marcia J.E., Waterman A.S., Matteson D.R., Archer S.L., Orlofsky J.L. *Ego Identity. A Handbook for Psychosocial Research*. New York : Springer-Verlag, 1993. 402 p.
19. Hjelle L., Ziegler D. *Personality Theories: Basic Assumptions, Research, and Applications*. 3th ed., 1992. 624 p.
20. Grace J. Craig, Wendy L. Dunn. *Understanding Human Development*. 2 edition. Pearson Education/Prentice Hall, 2010, 566 p.

REFERENCES

1. Erik, H. Erikson. (1968). *Identity, youth and crisis*. New York: W.W. Norton Company. 336.
2. May, R. (1969). *Love and Will*. New York: Norton. 352 p.
3. Maddi, S. (2004). Hardiness: An operationalization of existential courage. *Journal of Humanistic Psychology*. Apr. 4. Pp. 279–298.
4. Borysyuk, A.S. (2010). Profesijna identychnist' medychnoho psykholoha: sotsial'no-psykholohichnyy analiz: monohrafiya [Professional identity of a medical psychologist: sociopsychological analysis: monograph]. Chernivtsi [in Ukrainian].
5. Ball, H.O., Zlyvkov, V.L., Kopylov, S.O. et al. (2011). Pedahohichna komunikatsiya ta identychnist' pedahoha: monohrafiya [Pedagogical communication and the identity of the teacher: a monograph]. Kyiv [in Ukrainian].
6. Shevchenko, N.F., Volobuyeva, O.S., Ivanchuk, M.G. (2023). Research of psychological and pedagogical conditions for the formation of personal and professional identity of vocational students. *Insight: The Psychological Dimensions of Society*. № 9. 148–167. Retrieved from: <https://insight.journal.kspu.edu/index.php/insight/article/view/129/97> [in Ukrainian].
7. Shevchenko, N.F., Volobuyeva, O.S. (2022). Empirical study of the personal and professional identity of students of vocational pre-university education. In the book: *Psychology and pedagogy as sciences for the development of the cultural potential of modern society: Scientific monograph*. Riga: Baltija Publishing. P. 464–496. Retrieved from: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/210/5829/12175-1> [in Ukrainian].
8. Artemenko, A., Bataeva, K. (2022). Military identity and social adaptation of veterans of the ATO/OOS: monograph. Kharkiv: KhSU "NUA", 2022. 192 [in Ukrainian].
9. Yalom, I.D. (1980). *Existential Psychotherapy*. New York, NY: Basic Books. 544.

10. Bugental, J.F. (1987). *The Art of the Psychotherapist*. Norton.
11. Fragments of the work of the same name by J.-P. Sartre, ordering G.I. Wolinka. (1990). The translation of the fragments was made for the seen: *The Twilight of the Gods*. Moscow: Politizdat. 319–337. Retrieved from: https://shron1.chtyvo.org.ua/Sartre_Jean-Paul/Ekzystentsializm_-_tse_humanizm_fr.pdf [in Russian].
12. Fromm, Erich. (2010). *To have or to be? / trans. from English. The light of worldview*. Kyiv: Ukr. writer. 222 [in Ukrainian].
13. Yablonska, T.M. (2010). Identity as a subject of psychological analysis. *Scientific notes of the H.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Sciences of Ukraine / edited by Acad. S.D. Maksimenko*. Kyiv. Nika-Center. Issue 38. 392. 378–387. Retrieved from: https://lib.iitta.gov.ua/5147/1/Яблонська-А3_2010_.pdf [in Ukrainian].
14. Kozlovets, M. (2011). Identity: concept, structure and types [Identity: Concept, Structure and Types]. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal*, 57, 3–9 [in Ukrainian].
15. Bekh, I. D. (2015). Osobystist' u konteksti oriyentyriv rozvyval'noho vykhovannya [Personality in the context of guidelines for developmental education]. *Innovatyka u vykhovanni – Innovation in education*. 1: 7–13 [in Ukrainian].
16. Predko, V.V. (2022). The development of vitality as a leading mechanism for the internal recovery of participants in the educational process during the warperiod. Kyiv. 251–253. Retrieved from: https://lib.iitta.gov.ua/732252/1/14-45-PB_252.pdf [in Ukrainian].
17. *L'Homme devant la mort*. (1977). Paris: Seuil. 642.
18. Marcia, J.E., Waterman, A.S., Matteson, D.R., Archer, S.L., Orlofsky, J.L. (1993). *Ego Identity. A Handbook for Psychosocial Research*. New York: Springer-Verlag
19. Hjelle, L., Ziegler, D. (1992). *Personality Theories: Basic Assumptions, Research, and Applications*, 3th ed. 624.
20. Grace, J. Craig, Wendy, L. Dunn. (2010). *Understanding Human Development*. 2 edition, Pearson Education/Prentice Hall. 566.